

Det kateketiske Selskab i København 1738-1745

Af Knud Banning

I 1698 blev August Hermann Francke (1663–1727) professor i teologi ved det nyoprettede universitet i Halle, hvor han allerede havde undervist nogle år[1]. Det var et naturligt led i hans mange og dybtgående reformarbejder i pietistisk ånd, at han også ville reformere det teologiske studium således, at man først og fremmest uddannede præster, der ikke var teologiske videnskabsmænd i det små, men kyndige og duelige embedsmænd, der kunde fremme vækkelsen. I flere skrifter har han udviklet, hvorledes det teologiske studium bør drives både før og efter eksamen, nemlig »Timotheus zum Fürbilde allen Studiosis Theologiae vorgestellt« (1695), »Idea Studiosi Theologiae« (1712), »Monita Pastoralia Theologica« (1717) og det meget udførlige, latinske »Methodus Studii Theologici« (1723, 318 s.), der giver et godt indblik i Franckes forestillingsverden.

I »Methodus« indleder Francke med at definere teologien som en »cultura animi«, altså en regulær opdyrkning af den rå og uformede personlighed. Den sker under Helligåndens vejledning og under indtrængende bønner, så man derved opnår et præcist og levende kendskab til den guddommelige sandhed, som den kan udledes af den helige skrift, og som man bekræftes i ved daglig øvelse. Omvendelsen til Kristus må være sand, og man må dagligt forny sig. Formålet med studiet er nemlig ikke blot at erhverve sig viden og indsigt, men ved et eksemplarisk levned og lærdommens renhed at ødelægge Satans herredømme og fremme Guds Riges sag bedst muligt. Det er Guds ære, studenten skal fremme, og det er den evige frelse, der skal søges, eller sagt med eet ord: Kristus, for han er vejen, sandheden og livet. Derfor skal studenten bestandigt øve sig, først og fremmest i bøn, dernæst i meditation og endelig i at modstå fristelser.

Det er afsnittet om meditationen, at Francke mere detaljeret skildrer, hvorledes det egentlige, teologiske studium skal udfolde sig. Det er først og fremmest et studium til personlig opbyggelse, og nært sammen hermed hører »theologia catechetica«, hvor man giver videre til andre, hvad man selv har erhvervet sig. I »theologia acroamatica« – den teologi, man får indsigt i ved at høre og læse – er det væsentligst

først og sidst at kunne læse latin og hele Bibelen på dens to grund-sprog. Uden at besidde en præcis og akkurat opfattelse af, hvad der kommer til udtryk i hver eneste sætning og alle stykker af skriften, kommer man let på vildspor og forvirrer sig ud i ørkesløse debatter om uvæsentlige emner. Dette intensive skriftstudium fører med sig, at man må have kendskab til f.eks. jødiske antikviteter, til geografi og til, hvad der kaldes Det Gamle og Det Nye Testaments kirkehistorie. Hermed hører det naturligt sammen, at man læser, hvad kirkehistoriske forfattere kan fortælle bl.a. om kristenforfølgelserne og om konflikter indenfor kirken, for ved at fordybe sig i hæretikernes oprindelse og vildfarelser kommer man naturligt ind på divergerende tolkninger af skriften, og det er dem, man før noget andet må belyse. Skriften er altid hovedsagen, men påfaldende meget gør Francke i dette værk ud af filosofien (p. 103–129), nemlig de antikke filosoffer, for hvem *philosophia* og *sapientia* er væsentligst og tilmed et og det samme[2]. Denne form for filosofi er nemlig også en »*cultura animi*«, og her henviser Francke til det klassiske skrift, hvorfra han har hentet definitionen, nemlig Cicero's *Tusculanae Disputationes*[3]. Her er det karakteregenskaber som bestandighed (*constantia*), troskab (*fides*) og oprigtighed (*sinceritas*), der skal opøves, og det er forfattere som Cicero, Platon og Seneca, der fremhæves. Men metafysik og logik stiller Francke sig køligt overfor og tager dermed afstand fra den traditionelle disputationens form. Når den kateketiske teologi sættes foran den teoretiske, og når det filologiske studium er hovedsagen, kan man godt af praktiske hensyn dele studiet op på forskellige discipliner som eksegeese, dogmatik, kasuistik, polemik og homiletik. Men i studiet af dem skal der altid tages hensyn til, hvad en præst kan få brug for i sin gerning, og skriftstudiet er altid grundvolden. Ingen disciplin kan isolere sig herfra og udvikle sig efter sine egne love, hvad der i Franckes øjne var tilfældet med f.eks. dogmatikken, der med metafysikkens og logikkens hjælp havde udviklet sin egen videnskabelighed uden at agte på menighedernes tarv og skriften. På denne baggrund er det naturligt, at et udførligt, afsluttende kapitel giver råd og vink om, hvorledes studenterne i studietiden selv kan indrette og drive deres »*collegia biblica*«, så de bliver til opbygelse.

I denne studieplan er der navnlig to forhold, der er iøjnefaldende. For det første, at det egentlige, teologiske studium først og sidst bygger på et stadigt og intensivt studium af skriften på grundspregene og derfor også af fag som de bibelske antikviteter, geografi og historie, fordi de støtter det eksegetiske studium. Dermed er dogmatikken og

de dogmatiske og polemiske disputationer med metafysisk og logik som støttediscipliner trængt i baggrunden.

Men dernæst er det påfaldende, at filosofien ikke dermed fortrænges fra den teologiske horisont. Tværtimod er der en nøje overensstemmelse mellem teologi og en bestemt form for filosofi, nemlig den ny-stoiske med betoning af forskellige dyder som de anførte. Både teologi og filosofi er nemlig en »cultura animi«, ja teologien er ret beset underordnet denne form for filosofi. Det er nemlig fra Cicero, at definitionen er hentet, og p. 104 kan Francke retorisk udbryde: »Quis negat, ad theologiam caput esse, esse philosophum?«. Kristendommen kan anskues som den højeste form for sapientia, og enhver, der dyrker teologi, må stå fast »in studio sapientiae«. Men det er kristendommen, der er den højeste form for sapientia, fordi den i modsætning til filosofien bygger på åbenbaringen, og naturligvis er det kun den, der har omvendt sig bevidst, der kan dyrke denne form for filosofi rigtigt. Således fuldender kristendommen, hvad der er udviklet på filosofisk grundlag, men ved det ubønhørlige krav om omvendelse frigør den sig alligevel herfra. Det er dog tydeligt nok, at Francke ved at betone det filologisk – historiske tekststudium og ved at fremhæve den antikke filosofi, der fremfor alt befatter sig med problemerne om den rette livsførelse, hører til i den store skare af filologer og filosoffer, der sammen med moralister og digtere i flere lande længe havde været tiltrukket af den praktiske, romerske stoicisme og af forfattere som Cicero og Seneca[4]. Den antagelse er nærliggende, at den tyske pietisme – foruden hvad den ellers var – også er et forsøg på inden for den lutherske kirke at forme en livsanskuelse og en livsførelse, der er nært beslægtet med, hvad der havde udviklet sig uden for kirkens mure.

Uanset dette er selve strukturen i Franckes studieordningsforslag klar og konsekvent. Det følgende handler om, hvad det teologiske studium var for en kreds af hallenserpietister i København.

I Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling er der bevaret fire voluminøse protokoller, der indeholder, hvad der kaldes »Acta der catechetischen Gesellschaft zu Kopenhagen«[5]. Ved »Acta« forstås her manuskripter til, hvad der er foredraget for selskabet, oftest ført til protokols før eller efter mødet af den, der førte ordet. Referaterne er meget detaillerede og udførlige, kun sjældent har de form af et kort resumé, lejlighedsvis kan der være føjet nogle få bemærkninger til om drøftelser, som foredraget har givet anledning til. Den første sam-

menkomst blev holdt den 4. juni 1738, ved den sidst daterede er anført datoen 13. marts 1745. Dermed er de tre protokoller fyldt, i den fjerde findes kun to udaterede indlæg. Man må derfor regne med, at selskabet er gået i opløsning i begyndelsen af 1745.

Om oprindelsen til selskabet nævnes i den første protokol, at i juni 1738 begyndte nogle teologiske studenter at samles om eftermiddagen onsdag og lørdag hos kateketen ved Sct. Petri Kirke, Wilhelm Ulrik Frederik Piper, og at sammenkomsterne skulde forestås af kirkens førstepræst, Matthias Schreiber, og af andenpræsten, den i de vakte kredse velkendte Anton Christopher Rohne[6]. Af den følgende fortegnelse over medlemmerne fremgår det imidlertid, at pastor Schreiber først blev optaget i selskabet ved dets møde den 9. november 1743, og hans navn er vel anført i indledningen for at gøre det klart, at møderne holdtes med hans billigelse. Man tager næppe meget fejl, når man antager, at det var Rohne og Piper, der var de drivende kræfter. De var ungdomsvenner og begge pietister, inspireret fra Halle, og i denne sammenhæng er det væsentligt, at begge var veluddannede og belæste teologer med viden og horisont. Man ser det bl.a. af Pipers vedholdende studier i en moden alder, af pastor Rohnes store bogsamling, og af den omstændighed, at Rohne åbenbart lagde megen vægt på at få unge, begavede teologer som huslærere for sine børn. I listen over selskabets medlemmer, der i den første protokol følger umiddelbart efter den kortfattede indledning, er der nemlig to navne, der umiddelbart falder i øjnene. Det ene er den senere biskop over Sjælland Ludvig Harboe fra Broager (1709–1783), der efter at have studeret i Hamburg, Rostock, Wittenberg og Jena – her hos kirkehistorikeren J. G. Walch – kom til København, hvor han i 1735 blev huslærer hos Rohne. I 1738 begyndte han sin bemærkelsesværdige, kirkelige karriere, og samme år grundlagde han sammen med Jacob Langebek det ansete »Dänische Bibliothec« (1738–1747) – livet igennem fortsatte han, der var en stor bogsamler og hørte til i de lærde selskaber, sine kirkehistoriske studier. Den anden er Olaus Henricus Møller (1715–1796) fra Flensborg, der under sine studier i Jena 1734–1737 havde været informator for J. G. Walch's børn, og da han i 1738 kom til København afløste han åbenbart Harboe som huslærer hos pastor Rohne. Fra 1742 var han fuldt optaget af at udgive faderens, Johannes Møller's navnkundige »Cimbria literata« (I–III, 1744), og han udsendte sammen med Langebek 4.–9. bind af »Dänische Bibliothec«, efter at Harboe havde forladt hovedstaden. Fra 1744 var han professor i litteraturhistorie, 1749 blev han rektor i

Flensborg, og til sin død var han en betydelig personalhistoriker og genealog.

Sammen med Ludvig Harboe var endnu fire teologer medlemmer af selskabet fra dets oprettelse. Senere optoges flere, åbenbart enkeltvis eller i grupper. O. H. Møller var således ene om at blive medlem den 16. marts 1740. Men den 5. maj 1742 optoges fire, og samme dato, som Matthias Schreiber sluttede sig til, kom endnu to studenter ind i kredsen. I 1744 kom seks nye til, i 1745 kun en enkelt. Foruden de tre, der er anført som stiftere, har selskabet haft ialt 28 medlemmer. Men ikke alle var med på samme tid, nogle modtog snart udnævnelser til embeder ude i landet, der gjorde det umuligt for dem at være med, andre blev der i adskillige år, og enkelte var med, så længe selskabet bestod. De fleste medlemmer var født i Slesvig, Holsten eller Lauenborg og adskillige af dem havde studeret ved tyske universiteter, før de fandt vej til København. Det gjaldt f.eks. Gotthard Johann Zwergius (f. Tønder 1712, student Kiel 1730, i Jena 1733, optaget i selskabet 1738, sognepræst til Moltrup - Bjerning 1742, d. 1751) og Heinrich Hammerich (f. Glücksborg 1710, student Rostock 1730-1732, medlem 1739, kandidat i København 1740, informator her 1746, samme år diakon i Ullerup, sognepræst i Sattrup 1748, d. 1758). Et enkelt medlem var fra Königsberg, og kun få stammede fra kongeriget. Det gælder iflg. medlemslisten Michael Valentin Zwergius fra Helsingør, Daniel Bolsac Wagner, Johann Christian Zahle og Joachim Kretschmar fra København samt Jacob Christian Pingel fra Helsingør, men flere af dem kan – som navnene antyder – komme fra tyske familier. De allerfleste fandt snart præsteembeder i hertugdømmerne, til de få undtagelser hører Frederik Breckling fra Åbenrå, der 1744 blev sognepræst til Espe og Vantinge, hvor han døde 1783. Ved hans navn er der i listen tilføjet: »durch Los erwählet«. Hvis dette betyder, at udvælgelsen ved lodtrækning er sket i kredsen – eller blandt enkelte medlemmer – har en herrnhutisk indflydelse været mærkbar. Nævnes bør også Cajus Kock fra Åbenrå, der blev optaget i selskabet 1740, og som må være identisk med den person af samme navn, der i 1755 blev informator hos prinsesserne, 1759 justitsråd, og som fra 1766 og til sin død i 1777 var viceborgmester i København [7]. Han og O. H. Møller var antagelig de eneste i kredsen, der ikke blev præster.

I protokollerne er der ingen oplysninger om, hvad der fik studenterne til at søge optagelse i selskabet, og hvad de fik ud af at være med. Flere forhold kan have gjort sig gældende, f.eks. familie- og

venskabsforhold og personlige sympatier for pietismen. Men man skal ikke overse, at regeringen fra slutningen af det 17. århundrede havde stræbt efter at få studenter fra hertugdømmerne til at studere i København, så de ikke foretrak universitetet i Kiel eller udenlandske læreanstalter – i 1743 lovede kongen, at de, der studerede i hovedstaden, skulde have visse fordele, når de søgte embeder, og det kan have været medvirkende til, at de fleste som omtalt ret hurtigt blev præster i hertugdømmerne[8]. Det skal heller ikke forbigås, at et medlem af kredsen, Johannes Bartholomæus Bluhme, var søn af Kong Christian den VI's konfessionarius af samme navn. Også konfessionarius Bluhme var slesviger, i 1707 var han blevet kandidat i København, hvor han oplevede en pietistisk omvendelse. Han var sognepræst i Rendsborg, da Kongen i 1733 hentede ham til det høje embede. I kraft af sin position og som medlem af Generalkirkeinspektionskollegiet fik han gennem sit venskab med oversekretæren i Danske Kancelli, grev Johan Ludvig Holstein, stor indflydelse på den kirkelige lovgivning og administration. Det gjaldt bl.a. de dele, der angik ungdommens undervisning som anordningerne for konfirmationen fra 1736 og for almueskolevæsenet 1739. Han virkede for oprettelsen af kateketembeder og sørgede for at informere Majestæten om teologiske kandidater, som han fandt velegnede til præstegerningen[9]. På grund af sin slesvigske afstamning sin pietistiske indstilling og sin indflydelse må han uvilkårligt have haft sympati for teologerne i selskabet. Eet var de i hvert fald fælles om: interessen for kateketik, for ungdommens oplæring i kristendom.

I selskabet øvede man sig heri ved at katekisere med elever fra Sct. Petri tyske skole. I protokollerne er det kun af og til anført, at eleverne var til stede, men optegnelserne er ofte opdelt i spørgsmål og svar, og undertiden går man kun meget langsomt frem. Dette viser vel, at man i det mindste har haft den praktiske undervisning i tankerne ved forberedelsen til adskillige af foredragene. Alligevel er det usandsynligt, at alle indlæggene er tænkt som egentlige katekisationer. Dertil er flere emner for eksklusive, og behandlingen af dem så detailleret og dybtgående, at redegørelserne minder mest om indlæg i akademiske disputationer. Dette stemmer med, at de fremføres i et lærd og dannet miljø, måske noget af det bedste, tiden kunde opvise. Det er ikke den folkelige pietisme med opbyggelseslitteratur for almuen, der er selskabets grundvold, men den akademiske, hvor det er lærde, teologiske værker, der studeres og udmøntes. I det følgende vil der blive redegjort for, hvorledes de teologiske fag blev dyrket i selskabet.

I den nye fundats for Københavns Universitet af 31. marts 1732 har faget kirkehistorie en ejendommelig fremtrædende placering. Det hedder nemlig i § 39, at for at opnå laudabilis til embedseksamen skal professorerne forvisse sig om, at kandidaten ikke blot ved noget om dogmatik og polemisk teologi, men at han i særdeleshed har læst den hellige skrift og kan forstå Det gamle og Det nye Testamente på grundsprogene og ved noget om kirkehistorien. Det nye heri er, at de eksegetiske fag fremhæves på bekostning af de systematiske, at det filologiske studium af skriften fremhæves, og at faget kirkehistorie nævnes for første gang i en studieordning. Som særskilt disciplin var kirkehistorien ny på universitetet. Hans Gram omtales som den første, der i 1724 holdt mere omfattende forelæsninger i faget, og i 1738 udkom Ludvig Holbergs velkendte Kirkehistorie[10]. En fortsat undervisning fik teologerne af den lærde professor Marcus Wöldike, der var en betydelig filolog, forfatter og nogle dogmatiske kompendier i ortodoks ånd, der oplevede mange oplag, og tillige en banebrydende forsker af den danske Kirkes historie – hans studier over den ældste danske bibeloversættelse, over Hans Tausens oversættelse af de fem Mosebøger og over de københavnske artikler fra Herredagen 1530 har stadig værdi[11]. Lektionskatalogen oplyser, at han læste over kirkehistorien næsten hvert eneste semester i perioden 1732 til 1745, da selskabet opløstes. Det var dog ikke sine egne lærde studier, han fremlagde, han brugte iflg. katalogen den klassiske, ortodokse fremstilling, der gik under navnet »Compendium Gothanum«, første gang udsendt i Gotha 1666 på foranledning af hertug Ernst den Fromme. Det var ikke kirkehistorie i moderne forstand, han foredrog, altså kirkens udvikling i alle århundreder efter Kristi fødsel. Oftest forelæste han over Det nye Testaments kirkehistorie, kun fra 1742 til 1744 behandlede han Det gamle Testaments. Herved forstås en systematiseret gennemgang af det jødiske folks historie fra skabelsen til Jesu tid og af Kristi liv og de første kristne menigheders skæbne. Det væsentlige heri er antagelig, at det er Bibelens egne beretninger, der tages frem, og at de ikke opløses i skriftsteder, der kan benyttes i dogmatiske disputationer.

Det første emne, selskabet tog op, var et kirkehistorisk, og flere medlemmer katekiserede til stadighed herover. I behandlingen af Det gamle Testaments kirkehistorie nåede man dog ikke ud over 1. Mosebog. Naturligvis giver man et godt indblik i, hvad der står skrevet, men mere væsentlige er dog de opbyggelige refleksioner. Skabelsen skildres som en skole, hvor man lærer at frygte Gud og tro på hans

almagt og godhed, som den træder frem i selve skabelsesværket. Det er især mennesket som skabt i Guds billede og nådespagten, Gud har sluttet med Adam og Eva, samt sabbaten, der lægges vægt på. Det ondes problem gennemgås vidtløftigt og forbindes naturligt med Kristi frelsergerning – ved syndefaldet træder Gud frem som den retfærdige dommer over Djævel og mennesker, men samtidig som den, der forjætter en frelse for bodfærdige mennesker – Eva bedrede jo senere sit levned, da hun opdrog sin søn Abel i fromhed! Modsætningen mellem ham og Kain, der ikke omvendte sig, trækkes op i drastiske træk. Noah og Abraham spiller en stor rolle, den første, fordi Gud i ham ser et forbillede på sin søn, der skal frelse verden fra en flod af synd, den anden, fordi Gud åbenbarede sig for ham gang på gang, og fordi han undertrykte fristelserne til at gå sine egne veje, så Gud kunde slutte sin pagt med ham.

I Det nye Testaments kirkehistorie gives der til indledning en grundig indføring i, hvad der er overleveret om Kristi barndom og ungdom med en eftertrykkelig afvisning af de katolske (apokryfe) beretninger om de mange mærkværdigheder i denne del af hans liv, samt af jødiske og hedenske opfattelser. Uden for en sådan polemik er en udredning af Kristi Embeder, men her fejdes der til gengæld bravt mod dem, der har stillet sig skeptiske over for Kristi undere. I disse katekisationer er det dog påfaldende, at der gøres væsentligt mere ud af Kristi apostle end af Kristus selv, og her undser man sig ikke for også at inddrage apokryfe beretninger. Enkelte gange drøftes den græske grundtekst. Paulus er naturligvis en hovedskikkelse, og gennemgangen har simpelthen til formål at få børnene til at referere og forstå, hvad der fortælles i Apostlenes Gerninger. Men hverken detaljerne i Paulus' omvendelseshistorie eller andre større begivenheder i hans liv gøres til hovedformål, moralen uddrages først og sidst: hans skødesynd var lyst til tom ære, men efter omvendelsen blev han mere ydmyg og fornægtende sig selv for at kunne give til fattige. Han forrettede sit embede med iver og stor arbejdsomhed, han var tålmodig og trofast indtil døden og fik selv fortrinlige disciple som f.eks. Timotheus. De lærdomme, der kan udledes heraf, sammenfattes således, at det alene er den lutherske lære, der er i overensstemmelse med apostlenes, endvidere, at de først og fremmest var prædikanter, ikke talere og moralister. De ville ikke vise deres egen veltalenhed og fromhed, men alene prædike Kristus som korsfæstet. De studerede ikke længe på deres prædikener, men folk kan ikke blive prædikanter, blot fordi de er fromme – nu må man studere sprog og historie for at lære

sig, hvad apostlene umiddelbart var i besiddelse af, således at Loven fortsat kan prædikes og mennesker derved drives til det væsentligste af alt, at høre og tro Evangeliet. Naturligvis fremdrages de første kristne i urmenigheden som lysende eksempler på, hvorledes en kristen menighed bør leve. Om Embederne hos dem hedder det påfaldende nok, at de 12 apostle og 70 disciple, som Jesus selv kaldte, var vigtigere end de personer, de kristne indsatte. Derved er kirkeinstitutionen nemlig relativiseret og missionsvirksomheden fremhævet.

De første kristenforfølgelser gjorde man også ret meget ud af, men stort længere nåede man ikke i kirkehistorien. Men det er også mindre væsentligt, for om dens nytte var man ikke i tvivl: den viser, hvorledes enhver læresætning i dogmatikken har udviklet sig, den er nyttig i polemikken mod andre kirkesamfund og giver gode eksempler for moralen. I protokollen findes den interessante oplysning, at man har lagt to ansete tyske teologers værker til grund for gennemgangen, nemlig J. F. Rambach's »*Historia ecclesiastica veteris Testamenti*« (I-II, 1737) og J. F. Buddeus' værk af samme navn. Det er ikke oplyst og usikkert, hvad der har været benyttet til Det nye Testamente, men synspunkterne ligger nært op ad, hvad der kan læses i et anonymt værk »*Unparteyische Kirchenhistorie Alten und Neuen Testaments*« (I-II, 1737), der er skrevet mod Gottfried Arnolds velkendte Historieværk – sekterisk ville man åbenbart ikke være. Men Compendium Gothanum, som Marcus Wöldike brugte, og som også Francke kunne anbefale, var man ret fjernt fra. Her refereres alene de bibelske beretninger, hvortil føjes et ofte polemisk referat af divergerende opfattelser hos kirkefædrene, det er her Jesus selv, der er hovedpersonen, og ikke apostlene, og i de første århundreder af kirkens historie lægges vægten ikke på kristenforfølgelserne. Den føderalteologi, man møder hos både Rambach og Buddeus – deres store forskelle til trods – er der imidlertid kun svage tilløb til hos selskabet. Det er i overensstemmelse med Francke, at der lægges vægt på kristenforfølgelserne, og at kirkehistorien kan bruges som hjælpemiddel for polemisk teologi. Men når man ikke støder på historiske discipliner som jødiske antikviteter og geografi, der fremhævedes så stærkt af Francke, hænger det sammen med den beskedne rolle, skriftstudiet spillede for selskabet.

Af lektionskatalogen fremgår det, at de refererede bestemmelser fra § 39 i universitetsfundatsen om de eksegetiske fag blev efterkommet. Fra 1732 til det år, hvor selskabet opløstes, blev der holdt adskillige forelæsninger over skrifter fra Det gamle og Det nye Testamente

samt over hjælpediscipliner som f.eks. hermeneutik af professorerne Reuss, Steenbuch, Wöldike, Holm, Munthe og Kall, hvortil kom Hans Gram, der i flere år underviste i ordforklaring til de historiske skrifter i Det nye Testamente.

På den baggrund – og med erindring om Franckes stærke betoning af det filologiske studium af de bibelske tekster – virker det påfaldende, at skriftstudiet spillede en meget tilbagetrædende rolle i selskabet. Først i det sidste år begyndte et enkelt medlem at gennemgå udvalgte Jesaja-tekster, han gjorde det omhyggeligt og indledte med at udrede betydningen af hebraiske ord i stykkerne, men meget blev det ikke til. Fra selskabets oprettelse til dets opløsning nåede man af nytestamentlige skrifter kun at gennemgå store dele af Johannesevangeliet. Men behandlingen er lidet prægnant, det skinner ikke her igennem, om den græske grundtekst overhovedet har været konsulteret, og det er ikke muligt at påvise noget skrift, der kan have tjent som vejledning. At referere enkelte gennemgange af stykkerne giver ikke megen mening, det væsentlige har sikkert været, at det var Johannesevangeliet med dets mange fremhævelser af modsætningen mellem tro og vantro, man valgte at gennemgå. Og når eksegese har en så tilbagetrædende rolle, hænger dette tydeligt nok sammen med, at dens position er overtaget af den polemiske og moraliserende gennemgang af Det gamle og Det nye Testaments kirkehistorie.

Som omtalt er det naturligt at forstå universitetsfundatsens bestemmelser om fordelingen af de teologiske fag således, at eksegese og kirkehistorie nu skal fremmes på bekostning af de systematiske discipliner. Naturligvis skulle forelæsninger over moral, konfessionskundskab og dogmatik ikke ophøre, og de blev da også holdt til stadighed, navnlig af professorerne Reuss og Holm. Men i titlerne over de annoncerede forelæsninger kan man ikke undgå at bemærke, at det kun var i årene 1732–1735, at man åbenlyst annoncerede forelæsninger i polemisk teologi. Det betyder selvfølgelig ikke, at al polemik var udelukket fra undervisningen i disse fag, men åbenbart har man søgt at fortrænge polemikken som selvstændig disciplin eller i hvert fald at undertrykke betegnelsen.

Ved sammenkomsterne i selskabet spillede de systematiske fag derimod en meget fremtrædende rolle. Det er på sin plads at bruge den sammenfattende betegnelse herom, for ret hurtigt vedtog man at lade dogmatiske katekisationer og foredrag fortsætte umiddelbart i polemiske udredninger af det behandlede emne. I etik traf man snart en til-

svarende ordning, for når man f.eks. havde talt om gudstjenestens betydning, tog man næste gang gudstjenestens profanation op til drøftelse. De systematiske fag var de eneste, der undergik en sådan udvikling i selskabet. Men for overskuelighedens skyld vil de i det følgende blive behandlet hver for sig.

Til grund for gennemgang af dogmatikken har man haft flere dogmatiske værker. Det ene – måske flere – kan ikke bestemmes nøjere, for det har indeholdt udredninger, der var almindelige i ortodoks luthersk dogmatik, af skriftens auctoritas, perspicuitas, sufficientia etc. Foredrag herom dukker op et stykke tid efter, at de dogmatiske emner var taget op, og de indeholdes ikke i det værk, som man tydeligt nok fulgte ret trofast, nemlig hallenserteologen J. A. Freylinghausens »Grundlegung der Theologie« (I–III, Halle 1723). I selskabet fulgte man nemlig dispositionen heri, dvs. man begyndte med læren om Guds egenskaber, derpå fulgte stykkerne om skabelsen, om englene og forsynet, om den evige, nådige udvælgelse osv.

Men afhængigheden af dette skrift udelukker ikke, at man også sporer nogen selvstændighed. F.eks. analyseres og belyses læren om Guds evighed og ufejlbarlighed mere dybtgående, end tilfældet er hos Freylinghausen, der inddrages flere og bedre begrundelser fra skriften, og side om side og ganske uformidlet bruger man to forskellige fremgangsmåder til at skabe klarhed over begreberne. Nemlig en filologisk, hvor skriftens forskellige udsagn derom belyses, og en mere filosofisk, hvor begrebet defineres og forskellige forståelser heraf afvises, bekræftes eller uddybes rent deduktivt. Åbenbart er dette træk i argumentationen ganske bevidst.

Selvstændigheden kommer også frem på den måde, at det kun er i hovedtrækkene, at man følger Freylinghausens disposition. På det punkt, hvor man efter en gennemgang af skabelsen skulle behandle engle, forsyn og nådevalg, bryder man af og stiller det spørgsmål, som føltes aktuelt i samtiden, om en guddommelig åbenbaring overhovedet er nødvendig. Svaret er naturligvis bekræftende, og herefter er det, at læren om skriftens egenskaber udvikles så udførligt, at den lægger beslag på adskillige timer og må føres jævnsides med udredningerne af Guds forsyn og hans frie, nådige udvælgelse. Der er også god grund til at bryde af netop på dette sted, for et af de væsentlige problemer er netop, om man kan vide andet om forsynet, end hvad der fortælles i den hellige skrift, den lutherske kirkes grundvold. Det tyder også på en vis selvstændighed og personligt engagement, at netop da man kom til læren om forsynet, optog den og de polemiske katekisationer der-

over tankerne i adskillige timer, og man nåede ikke meget længere, før man på ny måtte afse megen tid til en indgående behandling af endnu et kardinalpunkt, nemlig forholdet mellem tro og gerninger. Også her kan man iagttage, at Freylinghausens værk følges i dispositionen, men uddybes bl. a. med flere og mere udførlige skriftsteder.

Den polemiske teologi, som eftertiden har haft så ringe forståelse for, blev drevet i selskabet fra dets oprettelse med en nidkærhed, der ikke harmonerer med universitetets bestræbelser på at undertrykke i hvert fald navnet. I disse polemikker fejdes der bravt, man går grundigt ind på modstandernes argumenter, men endnu udførligere er naturligvis afvisningerne og begrundelserne for de lutherske positioner. Der polemiseres ved hjælp af definitioner, rubrikker og syllogismer – det kirkehistoriske islæt er forsvindende, og polemikken er også vigtigere end dogmatikken. Det ser man på den måde, at de polemiske udredninger af et emne, der netop er behandlet dogmatisk, oftest er langt udførligere og kan udskyde yderligere behandling af dogmatiske problemer. Det kan ikke afgøres, om der har været brugt særlige hjælpemidler i polemisk teologi, men der fejdes bravt og stramt mod atheister og naturalister af flere slags, mod mystikere, socinianere og katolikker. Men særligt indgående bliver polemikken, efter at man dogmatisk har udredet, hvad der skal forstås ved Guds forsyn og forudbestemmelse. Der fejdes mod epikuræere og deister, men navnlig mod stoikerne og deres lære om fatum. Dermed har man angrebet netop den antikke filosofiske retning, som længe havde været en stor inspiration for både ånds- og naturvidenskaberne. Det er ikke, som man måske ville tro, de reformerte, man søger at ramme hermed, for calvinisterne og deres forestillinger behandles først i de følgende timer og ikke lige så udførligt. Men hermed var den polemiske kraft også udtømt for en tid. Den vågnede senere på ny, da man begyndte at gennemgå dogmatikken forfra. Noget nyt føjedes dog ikke til, det afgørende var, at man fastholdt princippet at drive polemisk teologi – og dermed konfessionskundskab, filosofihistorie og religionsfilosofi – og således gav dogmatikken en naturlig front.

Når de polemiske indlæg svækkedes for en tid, hang dette også sammen med, at en anden systematisk disciplin, nemlig etikken, optog sindene mere. Man var begyndt derpå umiddelbart efter selskabets oprettelse med en eksegetisk gennemgang af Jakobsbrevet, hvori man ville udrede den lære, som skal føre et menneske til et gudvelbehageligt levned, så det bestandigt fornys efter det guddommelige billede. Men allerede næste gang blev dette eksegetiske udgangspunkt afløst af

et systematisk – der henvises her i 1738 til hallenserprofessoren Joachim Lange's: *Oeconomia moralis*, antagelig hans *Oeconomia salutis*, der dog først kendes i en tysk udgave fra 1740 – og herefter begynder man at udrede, hvad der forstås ved lov, samvittighed, naturligt og genfødt menneske samt vilje og forstand. Hovedsynspunktet er, at man må være i »nådens stand« for at kunne øve de gode gerninger. Det naturlige menneskes selvviskhed udmales bredt, ligeså modsætningen, som den er fremkaldt af en *gratia illuminans* et *sanctificans*. Denne nåde har indflydelse på temperamerterne og gør, at alle gode dyder ikke er vane og ydre skin, men har deres oprindelse i sjælen. Det er alene i kraft af denne nåde, at man kan opfylde sine pligter over for Gud – især i den »indvortes gudstjeneste« – over for sin næste og mod sig selv. Det indre og sjælen er altid vigtigere end det ydre og legemet. Derfor lægges der megen vægt på sjælesorgen, dvs. sjælens udfoldelse i et væld af dyder, der skildres bredt og detaljeret: tillid, håb, lydighed, enfold, beskedenhed i tale, velvilje, fredsommelighed etc. De modsvarende laster optager også sindene meget, og med øvrigheden, der skal være gudfrygtig og retfærdig, beskæftiger man sig indgående. Den konfrontation af dyder og laster og hele pligtlæren, som i sidste instans hviler på et fundament af stoisk tilsnit, er åbenbart en hovedsag for medlemmerne, men først som sidst legitimeres den som luthersk ved at anskues som læren om de gode gerninger, der udspringer af den oprigtige tro.

Det er tydeligt nok, at medlemmerne af det kateketiske selskab var under indflydelse af den hallensiske pietisme. Såvidt man kan konstatere, brugte de lærebøger, skrevet af hallenserpietister, og det var i Franckes ånd, at man lagde vægt på kateketik og uddannelsen heri. Dette harmonerer også med indstillingen hos formående pietister i København som f.eks. konfessionarius Bluhme. Og i flere detaljer kan man påpege overensstemmelser mellem Franckes anskuelser og selskabets.

Men forskellene er mere iøjnefaldende. Ser man på prioriteringen af de enkelte discipliner og opfattelsen af deres sammenhæng deler kredsen næppe Franckes opfattelse, og hvad der kom til udtryk i universitetsfundatsen af 1732. Francke lagde vægt på at udvikle personligheden hos studenterne, så de blev effektive embedsmænd, der på universitetet var uddannede til at honorere det praktiske livs krav. I de teoretiske fag var det filologisk-historiske tekststudium den overordnede disciplin, der samlede de andre under sig og derved stillede

dem lige. Hos ham var der ingen eller ringe forståelse for universitetets klassiske opgave: primært at drive videnskab med kritik og argumentation, han indrettede det efter tidens mode, og derfor fortrængtes de systematiske fag fra deres mangeårige fortrinnsstilling. Universitetsfundatsen er ikke så klar og skarp – og kan ikke været det – men tendensen er øjensynlig den samme. Heroverfor stod selskabet, der først og fremmest lagde vægt på polemik og etik, og som til disse fag brugte dogmatik og kirkehistorie som magasiner, hvorfra man kunne hente principielle og historiske argumenter. Tekststudiet var uden betydning.

Formelt set hørte selskabet til i en svunden tid, og det er rigtigt, at helt nye og banebrydende tanker ikke vandt indpas i kredsen. Men det var denne forældede opfattelse, der gjorde det muligt at få problemer belyst, som var væsentlige for deltagerne – og for samtiden. Efter protokollerne var det læren om forsynet og udviklingen af forholdet mellem dyder og laster, der optog sindene, altså netop, hvad der havde forbindelse med tidens forkærlighed for stoisk prægede opfattelser, som også havde påvirket Francke. De akademiske disputationer herom var tit ved at fortrænge den praktiske uddannelse i kateketik, men selvom deltagerne næppe altid var enige, udgjorde de dog en homogen kreds. De unge var formodentligt interesserede i at gøre sig bemærkede hos folk, der kunne skaffe dem embeder. Men tydeligt nok fandt de nogle problemer for påtrængende til, at man kunne underordne sig de ønsker om effektivitet og uniformitet, der var kommet til udtryk i nye studieordningsforslag og hos øvrigheden.

[1] Af ældre litteratur om Francke især Gustav Kramer: *Beiträge zur Geschichte August Hermann Francke's* (1861) og *Neue Beiträge* (1875) samt August Hermann Francke (I–II, 1875). Af nyere: E. Beyreuther: *August Hermann Francke* (3. udgave 1969), K. Deppermann: *Der hallische Pietismus und der preussische Staat unter Friedrich III* (I, 1961). Cf. E. Hirsch: *Die Geschichte der neuen evangelischen Theologie* (bd. II, 1960, p. 156–179).

[2] Det var netop i 1723, da Methodus udkom, at pietisterne i Halle fik forvist Chr. Wolf fra universitetets lærestol i filosofi. Deres angreb blev ledet af professor Joachim Lange, men i nævnte værk p. 105 kommenterer Francke selv »*Metaphysica hodierna*«. Positive udsagn om den rette filosofi findes dog allerede i *Idea* fra 1712 og indgår altså som et naturligt led i Franckes anskuelse.

[3] Cicero, *Tusculanae Disputationes* II,V: *Cultura autem animi philosophia est: haec extrahit vitia radicitus et praeparat animos ad satus accipiendos eaque mandat iis et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant.*

[4] Se herom f. eks. Gilbert Highet: *The classical Tradition* (1957, efter registeret), Ernst Reibstein: *Johannes Althusius als Fortsetzer der Schule von Salamanca* (1955), Gerhard Oestreich: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates* (1969) og min: *Justus Lipsius* (1975).

[5] Thott 220–21, 4° samt 422–23, 4°. Den eneste omtale af selskabet, jeg har fundet, er de få bemærkninger i Louis Bobé: *Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen* (1925) p. 113.

[6] Om Piper (f. 1697, derpå handelsuddannet og købmand, studier i Halle og Jena 1729–31, uordineret Kateket v. Sct. Petri Kirke 1737), sognepræst v. Sct. Mariae, Helsingør, 1751, d. 1768) se især Kirkehistoriske Samlinger 5. R. I p. 738–45, hvor bl. a. hans studier fremhæves, og anførte skrift af Bobé p. 343. Om Rohne, Pipers ungdomsven og jævnaldrende (f. 1696, præst v. Sct. Petri 1729, sognepræst her 1746, d. 1774), se f. eks. Kh. S. 3 R. II p. 569, 4 R. I, p. 301, II, p. 443, V. p. 653 (her anføres, at han var pietist og stod i nær berøring med de pietistiske kredse, der i 1730'erne var kommet frem i København, at han stadigt mere hældede til herrnhutismen og betjente sine trosfæller med stor iver) samt anførte skrift af Bobé og trykt bogauktionskatalog 1774. Ved Sct. Petri afløste han Matthias Schreiber (f. 1698, diakon v. kirken 1712, sognepræst 1731, afsked 1746, d. samme år). Han skal have ejet en anseelig bogsamling, der dog gik tabt ved brand 1746. Rester heraf solgt ved bogauktion 7. juni 1746 (katolog). Bobé p. 113.

[7] Således efter Worm: Forsøg til et Lexicon over lærde Mænd, bd. 3 p. 424.

[8] Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* (I, 1879) p. 54 og Edvard Holm: *Danmark-Norges Historie under Kristian VI* (II, 1894) p. 701.

[9] H. F. Rørdam: *Bidrag til Kateketembedets Historie* især i Christian VI's Tid, Kh. S. 5 R. V, p. 40–131. I Kh. S. 5 R. I 742 findes et eksempel på, hvorledes Bluhme i 1751 bedømmer til medlemmer af selskabet, W. U. Piper og J. C. Pingel, der begge var ansøgere til sognepræsteembedet ved Sct. Mariae Kirke i Helsingør. Han har tydeligt nok et indgående kendskab til dem begge.

[10] Oplysningen om Hans Gram fra *Dansk Biografisk Leksikon*, bd. VIII, p. 256. Om det kirkehistoriske studium se især H. F. Rørdam: *Om Behandlingen af den almindelige Kirkehistorie i vor Litteratur fra Reformationen indtil Udgangen af forrige Aarhundrede* i Kh. S. 3 R. VI, p. 193–252, og samme: *Udsigt over Arbejderne i Danmarks Kirkehistorie siden Reformationen*, Kh. S. 4 R. I, p. 1–40, II p. 561–609, IV, p. 225–46.

[11] Niels Knud Andersen: *Confessio Hafniensis* (1954) p. 12 f. Om Wöldikes undervisning, *Compendium Gothanum* etc. se også Kh. S. 3 R. VI, p. 207–8.